

אתר דעת - מכללת הרצוג

פרופ. אפרים א. אורבך

האידיאל החינוכי בתפיסת היהדות

1. 在 1950 年 10 月 1 日以前，凡在 1949 年 12 月 31 日以前，
 2. 在 1949 年 12 月 31 日以前，凡在 1949 年 12 月 31 日以前，
 3. 在 1949 年 12 月 31 日以前，凡在 1949 年 12 月 31 日以前，
 4. 在 1949 年 12 月 31 日以前，凡在 1949 年 12 月 31 日以前，
 5. 在 1949 年 12 月 31 日以前，凡在 1949 年 12 月 31 日以前，
 6. 在 1949 年 12 月 31 日以前，凡在 1949 年 12 月 31 日以前，
 7. 在 1949 年 12 月 31 日以前，凡在 1949 年 12 月 31 日以前，
 8. 在 1949 年 12 月 31 日以前，凡在 1949 年 12 月 31 日以前，
 9. 在 1949 年 12 月 31 日以前，凡在 1949 年 12 月 31 日以前，
 10. 在 1949 年 12 月 31 日以前，凡在 1949 年 12 月 31 日以前，

האידיאל החינוכי ביהדות — ככל רעיון גדול אחר — איננו דבר קבוע וחד־משמעי. דיה אף רשימת ההרצאות בכינוס זה להעיד על כך. הרי שיטות ותפיסות בחינוך בימי התנאים והאמוראים, בימי הביניים, בישיבות ליטא; בחסידות וכו'. ומה מרובים הגוונים המצויים במסגרתו של כל נושא ונושא. לא הרי רבי חנינא בן-דוסא כרבן יוחנן בן-זכאי, ולא הרי רבא כרבי חייא בר אשי, ולא הרי רבי משה מתקו כרבי יהודה החסיד, ולא הרי המהרש"ל כמהר"ל. בכוונה נקטתי טיפוסים הקרובים הרבה זה לזה ולא ניגודים קוטביים יותר. הרצאה על האידיאל החינוכי שבתפיסת היהדות מן הדין שתהא כוללת לפחות סקירה על כל זרמיה ותופעותיה-הדגשת תפיסתו של זרם אחד כתפיסת היהדות יהא בה משום עיוות הדין. אביא דוגמה אחת: ר' יעקב אבן חביב, בעל "עין יעקב", ור' יחזקאל לנדא, בעל "נודע ביהודה" פירשו שניהם את מאמרו של ר' אליעזר זימנעו בניכם מן ההגיון והושיבום בין ברכי תלמידי חכמים" (ברכות, כח ב.) ר' יעקב כותב בפירושו:

אתר דעת - מכללת הרצוג

"הזהיר בדבר כולל בעניין לימוד הבנים והוא: שלא יעבדו אותם לפני המלמד שהתחיל ללמדם ספר, רק ימהרו להושיבם בין ברכי תלמידי חכמים, וקרא הלימוד שהתחילו בו בקטנותם הגיון כי אין רק דיבור בלבד, כמו המצפצפים והמהגים, שחוזרים על פיהם פעמים רבות בלי דעת והשכל הפסוק שקראו להם, אבל בין ברכי תלמידי חכמים ילמדו דעת ודרך תבונות, ואין ראוי לחשוב שפירושו מן ההגיון נאמר על חכמת ההגיון כי הלוא היא חכמה מפוארה גם לתלמוד תורה". על זה מעיר ר' יחזקאל לנדא בספרו "צל"ח לברכות: "ואני אומר, ומה בכך שהוא שייך גם לחכמת התורה, כיון שעיקרו מתחילה הוקבע לחכמה חיצונית, מן הראוי להתרחק ממנה... ולכן לעשות הרחקה יתירה מן הפילוסופיה הזהיר ר' אליעזר 'מנעו את בניכם מן ההגיון'".

אינני נכנס כאן לשאלה, מי צדק בביאור דברי ר' אליעזר. ודאי שרבי אליעזר לא נתכוון במלה "הגיון" ללוגיקה ופילוסופיה, שכן הוראה זו נודעה למלה זו רק בימי הביניים. יתכן שגם פירושו של רבי יעקב אבן חביב איננו נכון, ושהגירסה הנכונה במאמר זה היא "הגאון" — וזהו מאמר מקביל, כפי ששער גדליה אלון ז"ל, לאבות דרבי נתן נוסח ב' פרק ל"א, "כופו את הילדים מגאון ופרשום מבעלי בתים מפני שבעלי בתים מרחיקים את האדם מדברי תורה". המלה "גאון" מציינת מעמד של בעלי בתים אמידים ובעלי נכסים, וגם ר' אליעזר הזהיר על הרחקת הילדים מסביבתם ועל הושבתם בין תלמידי חכמים. אבל ברור כי בשני הפירושים משתקפים שני אידיאלים חינוכיים שונים ויחס מנוגד לפילוסופיה, אבל מי שיבוא להציג את זה או את זה כ"תפיסת היהדות", ימצא מטעה. לפיכך בא אני לסייג את הנושא ולדבא על מהותו של האידיאל החינוכי

אתר דעת - מכללת הרצו

דהאידנא, במציאותנו הכרתה של מציאות זו והגדרתה נחוצות לשם העלאת האידאל החינוכי. אידאלים חינוכיים נוטים להיות קבועים, שכן החברה המחנכת נוטה להנך כל דור חדש בצלמה ובתבניתה. קביעות זו ברכה כרוכה בה, אם ערכי של הדור המחנך מבוססים ומוצקים באמת. היא טומנת סכנה בתוכה אם ערכים אלה מזועזעים הם ומראים סימני התמוטטות פנימית. או אז האידאל החינוכי אינו אלא בבואה של המציאות הכושלת, והמאמץ החינוכי לאורך עשוי לכל היותר, להשהות את תהליך ההתפוררות הגלויה, אך לא למעט את עוצמתו. האידאל החינוכי בתפיסת היהדות מן הדין שתהא לו זיקה למציאות שאנו נתונים בה.

מהי מציאות זו? להווי ברור, אי אפשר לדעתי, שתהא המשך בקו ישר למה שהיה — או למה שמדמים כי היה — במרכזים הגדולים במזרח אירופה וגם שם היו תהליכי התמורה הפנימיים חזקים, אלא שהחורבן האפיל על הכל. חורבן זה השאיר את עצמו בשתי הארצות אשר בהן נשארו קיבוצים גדולים לפליטה, חשוף להתבוללות ולאובדן יחודו ודמותו. אך לא למותר להזכיר: התבוללות זו מתרחשת בעולם הנתון במשבר מוסרי ורוחני עמוק, עולם שהשיג הישגים טכניים מופלגים בכיבוש כוחות איתנים, וסופריק, אמניו והוגיו אינם נלאים מלבטא את תחושת הריקנות, האכזבה והיאוש המקנת בו תחושה זו מוצאת ביטוייה בצינורות שונים, בשירה ובסיפור ובפובליציסטיקה, גם במדינת ישראל בת החמש עשרה, וגלויה היא לעינינו יום יום. מדינה זו שונה דמותה מכל דמות ששיו לה חוזה והזיה. דגלים אשר הונפו בתהליך הקמתה מתוך התלהבות רבה וכוח שיכנוע עמוק צבעם דהה, גם אם מוסיפים להניפם. סיסמאות אשר הרטיטו את הנפש ועוררו למעשה

אתר דעת - מכללת הרצוג

ולקרבת מעוררות, כשמוסיפים להשמיען, גיחוך ציני. מעשים רבים אשר נעשו על-ידי המדינה, בשם המדינה ולמען המדינה, תרמו להגברת ציניות זו. הלכירות ניהיליסטיים נקלטים בנקל באותו חלק ניכר של אוכלוסיתנו, אשר נקלע כאן ישר מתוך מסגרת חינו המסורתית ללא אותה מידת חיסון וריסון אשר התרבות הליבראלית-הומאנית העניקה לעליות קודמות, אף-על-פי שגם זו מועטת ושטחית. אסתפק בהבאת דוגמה אחת. בוויכוח על דיני נישואים אצלנו העלו רבים את הטענה, שנשמעה דומה גם מעל דפי "הארץ": מה נעשה אם תבוא אלינו עלייה גדולה מברית המועצות, שמרובים בה נישואי תערובת? חשבתי בתומי שטענה אותנטית היא, עד שקראתי ב"הארץ" מערב ראש השנה (במאמר של פולס): "אילו היו שליטי הקרמלין מתנים את עזרתם בהשתקת דרישתנו זאת — לשינוי היחס ליהדות רוסיה — כלום יש המפקפק בכך כי היינו מקבלים בהקלה ובחדווה את הנשק הסובייטי ואת התמיכה המדינית הסובייטית גם כששלושת מיליוני יהודי ברית המועצות יוסיפו לחיות כפי שהם חיים עתה?" הכותב מודה ששיקול כזה הוא ציני, אבל הוא מצדיקו בכך שגם מדינות אחרות אינן נוהגות אחרת. הציניות העולה מהלך מחשבה זה, הנוטל כמעט את כל טעמה של הקמת המדינה לרבות חוק השבות, מתפשטת בהכרח גם על תחומים אחרים שהם חיוניים לקיומה של המדינה.

לפתיחות, ולא להסתגרות.

יש הבדל יסודי בין המשבר בדורנו לבין זה שבדור האמאנציפאציה וההשכלה. מול היהדות המסורתית עמדה אז תנועה גואה ועולה שהאמינה באידיאלים — אידיאל ההשכלה הראציונאלית, שנילוו אליה אידיאלים מדיניים של המהפכה הצרפתית ואחר כך של הסוציאליזם, תנועה

אתר דעת - מכללת הרצוה

בעלת בטחון עצמי, תוקפת והורסת לעלות ולנצח. בימינו עומד מול היהדות המסורתית, מכאן, דור מאוכזב ומרוקן, המודה שהוא לקוי בחסר ואינו מוצא דרכו, ומכאן, חלק לא קטן מדור-הביניים, המעוניין לקיים זהותו היהודית בעצם הישיבה בארץ והדיבור העברי, ועל ידי סיגול חלקים של מורשת העבר, שאינם מחייבים לדעתו זיקה לדת ישראל ולמצוותיה. ובנסיבות אלו, מהו האידיאל החינוכי, שיכולים להעמידו יהודים שקיבלו עליהם עול מלכות שמים ועול תורה ומצוות, מתוך הכרה שבמדינה יהודית יוכלו לקיים חפצם ביתר שלימות, ומתוך אמונה שבעצם ישיבתם בארץ ובעצם בניינה מקיימים הם אחת ממצוותיה של התורה.

- קודם-כל יש לשאוף לפתיחות ולא להסתגרות. עלינו לחנך בידועים מתוך תפיסה כלל-ישראלית ולא כיתתית, להשתייכות לכלל האומה כמות שהיא. ומוטב להעמיד, על כך שגם בעבר לא היה עם ישראל טלית שכולה, תכלת, ולהמנע מאידיאליזציה מזויפת ומסולפת של תקופות קודמות. ואזכיר את דברי הפסיקתא מענייני דיומא: "פרי עץ הדר, אלו ישראל. מה-אתרוג זה יש בו ריח ויש בו טעם, כך ישראל יש בהן בני אדם שהם בעלי תורה ובעלי מעשים טובים. כפות תמרים — אלו ישראל. מה תמרה יש בה טעם ואין בה ריח, כך ישראל יש בהן בעלי תורה ואין בהם מעשים טובים. וענף עץ אבות — אלו ישראל. מה הדס זה יש בו ריח ואין בו טעם, כך ישראל יש בהם בני אדם שיש בידניהם מעשים טובים ואין בהם תורה. וערבי נחל. — אלו ישראל. מה ערבה זו אין בה לא טעם ולא ריח, כך ישראל יש בהן בני אדם שאינם בעלי תורה ולא מעשים טובים. אמר הקב"ה: לאבדם אי אפשר, אלא יעשו כולם אגודה אחת והם מכפרים אלו על אלו. ובויקרא רבא נוסף:

אתר דעת - מכללת הרצוג

"ואם עשיתם כִּךְ הוּא מִתְעַלָּה": ובאמת הוא - מתעלה כשעושים אגודה אחת. אין ספק שתודעה כלל-ישראלית זו נפגמה הרבה ביהדות הדתית, בנוער הדתי. ובמערכת החינוך. יש מקום ללמד תודעה יהודית גם לנוער יהודי דתי. "תודעה יהודית" זו פירושה הכרת העם היהודי על פלגיו וגווניו, בעיותיו ולבטיו. "פתיחות" פירושו. ראיית בעיות ולא התחמקות מהן. אסור לו לחינוך הדתי לעצום עיניו ולהניח שלגביו אין בעיותיו המיוחדות. של העולם המודרני קיימות, שהוא מחוסן מעין חיסון טבעי. כלפיהן ואין לו צורך לטפל בהן. בטבען של שאלות של ממש, שהן צוות ועולות במוקדם ובמאוחר, ואם החיסון הוא מדומה הרי הן מתייצבות אז ביתר חריפות. אם באמת יש בפייהם של יהודים דתיים תשובה ופתרון לשאלות, חובה היא להשמיעם. אבל אין להימנע מלשאול אותן גם כשאין פתרון ואין תשובה ברורה. כי גם החינוך הדתי חייב להרגיל עצמו לחיות עם שאלות שאין בפיו מענה עליהן — ולחיות עמן פירושו, — מתוך נאמנות בלתי מעורערת לתורה ולמצוות. מוטב להיות נבוכים מאשר לחשוב שאין בכלל שאלה, או שמחזיקים בפתרון שאינו פתרון. לנבוכים אפשר שיקום מורה באחד הימים, אבל האטימות סותמת את מעיין היצירה.

פירושה של "פתיחות" אינו מתמצה גם בסיסמה "תורה עם דרך ארץ", היינו, צירוף של תרבות כללית או מקצוע חופשי עם שמירת מצוות וידיעת קצת תורה. הלא דבר הוא, שדווקא בחסות הדוגלים ב"תורה עם דרך ארץ" התבססה בדלנות כיתתית וויתור על רובו של כלל ישראל. תופעה זו רווחה גם אצלנו. פסיקאי דתי, עורך-דין דתי או שופט דתי לעתים קרובות מאד אינם מראים יותר הבנה לבעיות דורנו מאשר סתם יהודי שלא זכה לתארים ולתפקידים

אתר דעת - מכללת הרצוג

אקאדמיים: לעומת זאת מכיר אני יודעי-תורה, שלא זכו לרכוש השכלה כללית והיודעים ומבינים את הבעיות של האדם היהודי בדורנו ושל האומה בשעה זו. כשם שהידיעה המדעית המקצועית אפילו ברמתה הגבוהה ביותר, אינה גנהרת עצמה עיונית: מיוחדת או הבנה מיוחדת בבעיות מדיניות או חברתיות, כך אין לה כל השפעה על דמותו הדתית של אדם. זה כופר או מאמין, שומר מצוות או עבריין, מאותם מניעים כמו כל אדם אחר. בזה איני מתכוון לומר שאין לבסס את האידאל החינוכי הדתי על רכישת השכלה כללית וידיעה מקצועית מעולה. להיפך, שני אלה הם, הכרח, אלא לא ל"האדרת שם ה'", כלשונם של מנהיגי הזרם "תורה עם דרך ארץ", מימות ר' עזריאל הילדסהיימר ועד לכל אותם נסיונות, שנתרבו בימינו, לגלות במדעי הטבע המודרניים אסמכתא וחיזוק לתורת ישראל, נסיונות שבהם לרוב מרובה היומרה מן הידיעה וההבנה. ודברים של טעם, לעניין זה השמיענו אסא כשר במאמרו "תרגיל בחוסר שחר" ("דעות", ר"ה תשכ"ג). רכישת השכלה כללית וידיעה מקצועית היא בחינת לימוד "אומנות" שהאב חייב ללמד את בנו, שאם לא כן "כאילו מלמדו לסטות" (קידושין, כט א). וההשכלה והידיעה בימינו הם גם בחינת "אומנות נקייה" - החינוך הדתי מצווה להעמיד על כך, ותחילה חייבים המחנכים ללמוד מה הם תחומיו של המדע, מה בינו לבין השיטות הפילוסופיות שנתלוו לו, ושבתורת ישראל אין פסיקה ואין גיאולוגיה ושאר מדעים. ואין דוגמות מחייבות בתחומים אלה, כשם שאין דוגמאטיות מחייבות אף בתחום התיאולוגיה. הרמב"ם פסק ש"האומר שיש שם ריבון אחד והוא בעל גוף ותמונה, הריהו מין ובלי תשובה", והראב"ד השיג עליו וכתב: "למה קרא לזה מין, וכמה גדולים וטובים הלכו בזו המחשבה לפי מה שראו

אתר דעת - מכללת הרצוג

במקראות: "ואמנם כותב רבי משה תקו ב' כתב תמים". כי
 "מי שמפרש בצלמו בצלם אלהים ברא אותו, חיישינו. שמא
 מין הוא, כלומר מי שעושה פסק אצל 'בצלם', משום שרוצה
 לומר שאין הקדוש-ברוך-הוא צלם".

חוסר הדוגמאטיות בעניינים רבים, המציין את דת
 ישראל, פותח- פתח רחב למחשבה הדתית, ומחשבה זו
 לתחומיה וענייניה השונים מן הדין שתתפוס מקום בחינוך
 דווקא בימינו. אין אמונה ללא מצוות, אבל המקיים אותן
 ללא אמונה מתכחש לנותן התורה אשר קידשנו במצוותיו.
 אם מדבר אני על מחשבה דתית אין אני מתכוון בעיקר
 לספרות הפילוסופית של ימי הביניים, אלא לעולם
 המחשבה של המקרא ושל חז"ל בהלכה ובאגדה, ולהקניית
 הבנה והערכה לתולדות האומה כמאבק רצוף עליות
 וירידות על קיומן של התורה והאמונה, ולראיית בעיות
 האדם, החברה המדינה והיחסים בין העמים לאורן של
 שתייהן. הדגשת צדדים אלה בחינוך חשובה היא גם כדי
 למנוע עיוותים המתגלים עקב הזנחתם.

הנסיון מלמדנו שחינוך דתי יתכן רק בסביבה דתית.
 הדבר הוא מן המוסכמות שאינן צריכות ראייה, אלא
 שהמחלוקת נטושה היא על תחום זמנה ומקומה של
 המסגרת. ברם, יש גם צד שני למטבע והוא מזדהה עם
 הסיבה הרביעית למחלוקות בעניינים שתיאר הרמב"ם
 ב"מורה נבוכים" חלק א, פרק לא: "ובזמננו סיבה רביעית
 לא זכרה, (היינו) לא זכר אלכסנדר האפרודיסי, שדבריו
 הביא קודם) שלא היתה אצלם, — והיא: ההרגל והלימוד.
 כי האנשים בטבעם אוהבים מה שהורגלו בו ונוטים אליו;
 עד שאתה תראה אנשי הכפר — כפי מה שהם ממיעוט
 רחיצת ראשם וגופם והעדר ההנאות וצוק הפרנסה — ומאסו
 המדינות ולא יתנו בהנאותם, ויבחרו העניינים הרעים

אתר דעת - מכללת הרצוג

המורגלים על העניינים הטובים שאינם מורגלים כן יתחדש לאדם בדעות אשר הורגל בהם וגדל עליהם מן האהבה והשמירה להם והתרחק מזולתם. ולפי זאת הסיבה גם כן יימנע האדם מהשיג האמיתות ויטה אל מורגליו. טוב שהחנך ילמד בתוך המסגרת על דעותיהם ובעיותיהם של אלה הנמצאים מחוצה לה וגם ילמד להתייחס אליהם כראוי ולעמוד בוויכוח אתם. עצם הצורך להתעצם עם גישות שונות עשוי רק להעשיר את עולמו.

דושיה או התנשאות
החנך במסגרת אחידה וקבועה יש לו עוד תוצאת-לוואי והוא צמצום פיתוחה של האישיות. הכשרונות האינטלקטואליים והנפשיים של חניכיו מתבלטים אז בתחומי המקצוע שבו הם בוחרים, אבל לא בתחום הדתי הספציפי. כאן מתקבל יותר ויותר טיפוס אחיד, סטאנדארטי. כל כוח עמידתו של רוב הדור הצעיר הדתי בא לו מתודעת ההשתייכות לקבוצה הומוגנית ומכוח קיום חוקי המשמעת המחייבים אותה, המשווה לו אופי מסדר-צבאי. יניקתו משני מקורות. האחד הוא הציבור הדתי הקיצוני, הגורס התבדלות גמורה ועקיבה ממדינת ישראל, ולמעשה מרוב העם, והקובע במידה לא מעטה מחמת חוסר מנהיגות בעלת סמכות, את כללי הנוהג של הציבור הדתי כולו. המקור השני המוסיף הוא צבא הגנה לישראל. משנות השירות בו על ההווי שבו מועתקים יסודות לא מעטים לתחום חיי הדת, בעיקר לגבי הפגנת סממנים חיצוניים הגובלת באכסהיביציוניזם*. בפובליציסטיקה הדתית נשתגר סגנון צבאי למחצה, וכבר קראתי על "צבא מוכיחים" * דאה ע' א' סימון, "הארץ" יד סיוון תשכ"ג.

אתר דעת - מכללת הרצוג

ועל פעולת גדולי ישראל בעבר המשולה ל"זקורים". בעוד שהציבור הדתי הקיצוני חי בעוני, ובצימצום, מוכן לוותר ויחזיק על מנעמי החיים המודרניים ונוחותם, ויש בו גילויים מובהקים של נזירות בלי מנזרים, הרי אותו הציבור הדתי המתחנך בישיבות תיכוניות וגם בישיבות אחרות נהנה מכל מה שהחיים האלה מעניקים. המשותף לאלו ואלו היא היהירות הדתית בפגישה עם הזולת. הצעיר הדתי בימינו מופיע לרוב, לפחות כלפי חוץ, ללא בעיות. לגבי דידו כבר נפתרו כל השאלות. הוא מצא את הדרך הבטוחה לשתק את השטן ולהוציא את "היצר הרע" מכלל פעולה. כולו אומר: "אשרינו וטוב חלקנו". לעומת תמונת היהדות הדתית בימינו כטלית שכולה תכלת הלא מחווירים מעשיהם של הדורות שעברו. על כורחו עומד אדם תמה ותוהה על המעשים המגונים המרובים בכל תחומי החיים, המסופרים בשאלות ותשובות של כל הדורות, שנעשו גם על ידי יהודים שומרי מצוות. ואין צריך לומר שעומד הוא פעור-פה וחסר-הבנה נוכח דברי רבן יוחנן. בן זכאי — הוא, המכונה בפי תלמידיו "נר ישראל, עמוד הימיני, פטיש החזק" — האומר בשעת פטירתו לתלמידיו: "יש לפני שתי דרכים — אחת של גיהנום ואחת של גן עדן — ואיני יודע באיזו מוליכים אותי"; וברכתו לתלמידיו היא "שתהא מורא שמים עליכם כמורא בשר ודם בתוספת 'ולואי'". — מה הם אלה בעיני יראים בימינו, המכריזים על יראת שמים שלהם בקולי קולות?

אסתפק בדוגמה אחת, שאובה מתוך מאמר מבולבל, למרות ההבאות מכתבי לוגיקנים ופיסיקאים, שהופיע בכותרת "על הפורמאליזם של היהדות ההלכתית" (דעות, תשכ"ג). הוא מביא נימוק אקטואלי לדתיותו — "הרעיון הלאומי-ציוני" — וכותב: "הרבה לוליינות דרושה לחילוני

אתר דעת - מכללת הרצוג

כדי להסביר את חזרתו של העם לארצו לאחר אלפי שנות נדודים... עוד יותר קשה לחסר האמונה להסביר, לו רק לעצמו, את גירושם של הערבים, נישולם וההתנחלות במקומם בנסיבות תקופת מלחמת השחרור; והלקאה עצמית בנושא זה היא חזיון נפרץ בימינו. כאן מאפיין את הדתי שקט פנימי ובטחון בהכרחיות מעשה זה ובצדקתו. ההסבר ידוע למי שקרא מימיו פרשה עם פירוש רש"י. על הפסוק הראשון שבפרשה ראשונה בבראשית 'בראשית ברא אלהים' כותב רש"י: 'אמר ר' יצחק: לא היה צריך להתחיל את התורה אלא מ'החודש הזה', שהיא מצווה ראשונה שנצטוו ישראל. ומה טעם פתח ב'בראשית'? משום 'כוח מעשיו הגיד לעמו לתת להם נחלת גויים' וכו'. ומי שלא קרא ילך ויקרא. וחבל שהכותב לא קרא, ואם קרא לא הבין, שכן מאמר זה אינו מעיד כלל על שקט פנימי, אלא על נקיפת מצפון. הוא מעלה את הטענה, 'שאם יאמרו אומות העולם לישראל: 'ליסטים אתם, שכבשתם ארצות שבעה גויים', אומרים להם: 'כל הארץ של הקב"ה היא, הוא בראה והוא נתנה לאשר ישר בעיניו...'. ופורמאליסט של ההלכה חייב לקרוא את דברי הרמב"ם שמקורם בירושלמי, שביעות, פ"ו: 'שלושה כתבים שלח יהושע עד שלא נכנס לארץ. הראשון שלח להם: מי שרוצה לברוח — יברח; ושני: מי שרוצה להשלים — ישלים; ושלישי: מי שרוצה לעשות מלחמה — יעשה...'. הצטמצמתי רק בצד הפורמאלי של הדברים, ואינני נכנס לדון במידת האמת שבהם. הבאתים רק כדוגמה למידת היוהרה והשטחיות כאחד. הוא הדין בטענות הנשמעות: אצלנו אין פשעים מיניים, אין פרועי מוסר. ואם יש קצת, מסנגרים ומכסים; ואם אחרים מגלים — הרי הם עושים זאת מתוך שינאה עיוורת ליהדות הדתית.

אתר דעת - מכללת הרצוג

יוהרה זו, הבאה לרוב כרוכה עם חוסר כשרון הביטוי וחוסר יכולת להגדרה עצמית ולהסברת עמדה והשקפה, עושה לדבר הנמנע את הפגישה והשיחה עם הזולת החושב אחרת, או זה המתלבט ומחפש דרך לאמונה. תורת השינאה, האומרת ומשננת לעצמה: "האחרים שונאים אותנו", היתה כמעט לנחלת הכלל ביהדות הדתית, ושתייהן מפרנסות את תורת הכפיה: המשמיעים אותה — והם נמצאים גם בציבור האקאדמי — אינם מקיימים אותה הלכה למעשה, ואולי מסתייגים גם ממעשיהם של "נטורי קרתא" בפומבי. אבל הם, לאמיתו של דבר, דוגלים בה. וב"דעות" נתפרסמו רשימות ומאמרים ברוח זו. אחרים, מרובים יותר, נמנעים מהסכמה מפורשת לכפיה. מניעים שבחינוך וקצת חשבונות מעשיים מעכבים, אבל שמחים הם כשאחרים מעיזים להשמיע את הדברים במפורש. מבחינה חינוכית פסולה בתפיסת היהדות בימינו כל כפיה בענייני דת ואמונה. אין לה שום בסיס עיוני או הלכתי*. הרמב"ם, הלכות גירושין פ"ב ה"ב, מסביר את הענין של "כופין עד שיאמר רוצה אני": "מאחר שהוא רוצה להיות מישראל ורוצה הוא לעשות כל המצוות ולהתרחק מן העבירות, ויצרו הוא שתקפו, וכיון שהוכה עד שתשש יצרו ואומר 'רוצה אני', כבר גירש לרצונו". ההנחה לגבי רוב הציבור החילוני, שהוא רוצה לעשות כל המצוות ולהתרחק מן העבירות, שרק יצרו תקפו, אינה נכונה. ממילא אין מקום לכפיה. כי רק הנחה זאת היא הנותנת טעם לכפיה. ואפילו לגבי הוכחה הסתמכו הפוסקים על המאמר בסדר אליהו רבא, פרק י"ח: "הוכח תוכיח את עמיתך — לעמיתך

* דברים של טעם בנושא זה כתב יעקב לויגר ב"דעות" תשי"ז, אבל מאז גברו שם קולות אחרים.

אתר דעת - מכללת הרצוג

שהוא אוהבך ושהוא עמך בתורה ובמצוות אתה חייב להוכיח אותו, אבל לרשע שהוא שונאך אי אתה חייב להוכיח אותו ואי אתה רשאי להוכיח אותו. והכריעו, שבדבר שלגביו יש ודאות שלא תתקבל התוכחה, אין להוכיח ברבים (ר' אור"ח סי' תר"ח ס"ב). לגבי הכפייה כתב בעל "אור שמח" (הל' ממרים פ"ד ה"ג): "דהא דמכין אותו עד שתצא נפשו הוא משום שמא יקיים את המצווה... אבל אם ברי לו שעל ידי הלאה לא יעשה המצווה, אסור לו לנגוע אפילו בשער, כל שכן בלא דעתו ליטול נפשו בודאי אסור, ומה נרויח? המצווה לא תהא נעשית". הדיבורים על כפייה והמחאות המרובות וההפגנות של סרק, שלרוב סופם אפס הישגים, משאירים רק מישקע מר. יתירה מזו. כל עניין הכפייה מתפרש לא כנסיון להביא את הזולת לקיומה של תורה ולשמירת מצוות. שהרי לא איכפת לו ליהודי הדתי מה עושה הזולת בתחום ביתו ורשותו, בשכונתו או במושב. המדובר הוא בעצם ב"היזק ראייה" — שלא יעשו דברים הפוגעים ברגשותיו של היהודי הדתי. וכאן מתחילה לפעול כל אותה שרשרת עגומה של פעולות מצד גורמים דתיים למצוא פשרות כדי להרגיע את רוחם של מפריעי השלום הציבורי, של הנזקקים למעשי אלימות. הגורמים האחרניים, המעוניינים להיפטר מצרות מטרידות, מוות-רים; ועם כל ויתור מתרחבת התהום בין יהודים דתיים לבין לא דתיים, ומה שגרוע עוד יותר — גדל המרחק בין הציבור הגדול לבין אמונת ישראל ודתו. הבעיות האמיתיות, שיהודים דתיים עומדים נכחן בכל תחומי החיים, נדחקות הצידה, ואתן נדחקים גם היהודים הדתיים משטחים חיוניים, שבהם אין הם יכולים למצוא את מקומם. צאו וראו את הריבוד בחברתנו, מה הם התחומים שיהודים דתיים אינם מיוצגים בהם כלל. חושש אני מאד

אתר דעת - מכללה הרצוג

לחינוך בנינו ובנותינו באווירה זו. כל ההפגנות של "כוח" וכל הטענות על ריבוי מספרם של היהודים הדתיים, הנוקבות לרוב מספרים אבסולוטיים ולא יחסיים (הדברים הופרכו על ידי סקר שנערך על משקל הדת בחברה הישראלית, שתוצאותיו נתפרסמו ב"אמות"), אינם עשויים להפיג חששות אלו, שההסתגרות והקיצוניות סופן שיביאו ריאקציה מבפנים, שתהא אולי חריפה יותר מזו שנוטים להשכיח אותה, אשר פגעה בישיבות ובקלויזים במזרח אירופה בשלהי המאה שעברה ובראשית המאה הזאת. סנונית אחת השמיעה את קולה מעל דפי "הארץ" בדמותו של אחד ש' שיחור, שהציג עצמו כחניך ישיבה ירושלמית, ושכתב מאמר תגובה על פעולת "המחנה התורתי" נגד המיסיון. מאמר מלא ערפל ובילבול מושגים ורצוף שינאה עצמית לעבר, כפי שקשה למוצאה אצל "החופשים", שלא טעמו טעם ישיבה וקנאות דתית.

דרושה רביזיה בדרכנו החינוכית, ויש לסלק ממנה סילוק מוחלט כל אבק יוהרה והתנשאות, כל נטייה להתבדלות. יש לעודד מגע, להכין ולחנך לקראת פגישה, שיחה ובירור, לחנך להסברת פנים גם כשנתקלים בלעג ובביטול, ואולי גם בשינאה. אין הכוונה לנמיכות דעת ולהתבטלות, להיפך. על החינוך הדתי, האמיתי לראות באמונתו בתורה ובמצוותיה מקור עוז ועוצמה, וככל שתגדל ותעמיק הרגשה זו, יהיה פחות צורך בהפגנות סרק. תודעה זו יכולה להסתמך על עמידתה של יהדות התורה והמצווה במרוצת הדורות. האנדרלמוסיה הגוברת באה על ביטויה בימינו גם בחיפוש הנואשים אחר דמות של יהדות שונה מזו של המציאות ההיסטורית הגלויה. גילוי כתבים גנוזים של כת שאבדה מן העולם, חיפוש תעודות אותנטיות חדשות על תנועה משיחית, מעוררים תקוות כי הנה סוף-סוף נמצא

אתר דעת - מכללת הרצו

איזה מקורסמכות חדש, שאמנם נגנו ודוכא, אך שמה בו דווקא ימצאו גילויים אמיתיים של יהדות אהודה יותר. אבל לאמיתו של דבר, במידה שיש לפנינו מחקרים של ממש על זרמים מנוצחים, המגוללים את הפרשיות הנדונות במידה של אובייקטיביות, ולו גם מתוך אהדה למנוצחים, עשויים הם רק לעורר הערצה וכבוד למנצחים. אם מחקריו של גרשום שלום העלו בתנופה רבה את עלילותיה וקורותיה של תנועת שבתי צבי והפכו אותה מעולם צללים מדומה וחסר ממשות לתנועה היסטורית מקיפה ועצומה, שזעזעה את חומות האומה, וגרפה בזרם מים כבירים קהילות שלימות, ובתוכן גם גדולי תורה, והעמידה על משמעותם הפנימית של רעיונותיה — הרי הם מבליטים ביתר שאת את חסינותה וכוחה המשמר והמעמיד של היהדות המסורתית. היהדות הדתית בימינו נראית לי יותר מדי זועפת וזועמת ועצבות שרויה עליה. היא זקוקה לפנינו שוחקות, למשהו משחוקו של ר' עקיבא שבכוחו לפרוק את הנשק מהמתנגד. היא זקוקה לשמחה של מצווה, ליתר גמילות חסדים, ליתר אהבת הבריות, לפחות שינאת חנם, ליתר היחלצות למעשים טובים. וברי, בכל התחומים האלה אין כמעט ולא כלום בין יהודי דתי ללא-דתי. ודי להזכיר את הברחה מן ההוראה בבית הספר כמקצוע וכשליחות כאחד. כלום יש תפקיד דתי נעלה יותר לצעיר הדתי מאשר לצאת וללמד? אילו היתה בישיבות באמת תודעת שליחות לגבי החדרת שמירת התורה והמצוות בחוגים רחבים, כלום לא היו צריכים להכשיר כל בחור וטוב להוראה בבתי הספר. האמנם נחשב הדבר כביטולה של תורה? מה שמכונה בפי רבים כיום "תורה לשמה" הוא קצתו שיטה ישנה, המחדשת את מוסד השידוכים והטלת עול הפרנסה על האשה. לדעתי

אתר דעת - מכללת הרצוג

אין דבר זה יכול לשמש אידיאל חינוכי לרבים. "תורה לשמה" זו דרך ליחידים, אך הצורה טעונה. תיקון רב. מכל מקום נאה ויאה לעוסקים בתורה לשמה, כמו לעוסקים במדע לשמו, שישנו לעצמם את דברי רבנן דיבנה: "אני בריה וחברי בריה, אני מלאכתי בעיר והוא מלאכתי בשדה, אני משכים למלאכתי והוא משכים למלאכתי, כש הוא אינו מתגדר במלאכתי, כך אני איני מתגדר במלאכתי, ושמא תאמר — אני מרבה והוא ממעיט — שנינו: אחד המרבה ואחד הממעיט, ובלבד שיכוון את לבו לשמים" (ברכות יז-). תורת ישראל היא ספר חינוך. לימודה וקיומה מעשי חינוך הם. הרצון ללמד ולחנך אחרים מן הראוי שיתבסס על חינוך עצמי, אבל מיבחנו של החינוך העצמי הוא, באיזו מידה הוא מצליח בחינוכם של אחרים. בלי מבחן מתמיד זה אין ביטחון שהחינוך העצמי הוא בעל ערך. ואין הוא יכול להתגשם באווירה של אי-אמון וחשדות, ועומד הוא בניגוד מוחלט לפילוסופיה של כוח וכפייה. אמנם, לדעת רב אבדימי, "כפה הקב"ה עליהם את ההר כנגית ואמר להם: אם אתם מקבלים את התורה, מוטב, ואם לאו — שם תהא קבורתכם" (שבת, פח א). אבל רבא הוסיף, מתוך ידיעה שהכפייה לא הועילה בימי הבית הראשון: "אף-על-פי-כן הדור קיבלה בימנו אחשורוש, דכתיב: קיימו וקבלו היהודים — קיימו מה שקיבלו כבר" (שם, שם). משום כך, אמר הרבי מקוצק, נקרא חג השבועות "זמן מתן תורתנו" ולא זמן קבלת תורתנו, כי היא ניתנה לכל, אבל לא נתקבלה על ידי הכל. נתינת התורה היתה ביום אחד, אבל קבלתה יכולה להיעשות בכל זמן — אך לא על ידי כפייה.

אתר דעת - מכללת הרצוג

חשבוננו עם הנצרות

לבסוף רצוני לומר משהו על היחס לעולם הנוכרי, ובייחוד לדתות האחרות. גם דבר זה הוא בכלל האידיאל החינוכי של הפתיחות. בחינוך הדתי מוכרח העניין הזה לתפוש מקום, ואין הוא יכול להיקבע רק על ידי המערכת המדינית-כלכלית היום-יומית. חשבון ארוך לנו עם הכנסייה הנוצרית, חשבון עקוב מדם, חשבון של הרס וחורבן, של טבילות מתוך כפייה, של עלילות והשפלות. אבל יש לנו גם ויכוח בן אלף ושמונה מאות שנה, שבו שולטות כל הנימים, מחירופים וגידופים ועד לשיחות של ידידות מתוך רצון ללמוד. בין כל הדתות שבעולם אין דת כדת הנוצרית, המודה בתלותה ביהדות ובמקורותיה, אבל אין גם דת אשר בשבילה עצם קיומם של יהודים מאמינים הוא בעיה תיאולוגית. בתקופות של סובלנות גברה דעתם של מורי הכנסייה, שמהם השמיעוה גם בימי רדיפות ובימי מסעי הצלב, כי הכנסייה חייבת להניח ליהודים, כי בקץ הימים יגיעו לקבלת הנצרות, אמונה שאף היא אינה אלא בבואה של אמונתנו על אחרית הימים. הכנסייות הנוצריות, ובראשן הכנסייה הקתולית, אחרי פשיטת רגל איומה ונוראה בימי מלחמת העולם השנייה והשוואה, חוזרות ומניפות בימינו דגלם של רעיונות ליבראליים והומאניים, אף מתוך נטישת דוגמות ונוסחאות. רעיונות אוניברסאליים מועדפים אפילו על הישגי התפשטות מקומיים. תמורה זו כבר הביאה להרמת קרנה של הכנסייה הקתולית, ככל שרבים ממאמיניה מתקשים לעכל את עיקרי אמונתה.

בתחום זה נשולט ביהדות הדתית אלם מוחלט. אין נקיסת עמדה ואין השמעת דעה. אלם זה מלווה שינאה תסרת-אונים, שאם היא באה לידן ביטוי, הרי במעשי

אתר דעת - מכללת הרצוג

איוולת חסרי-שחר כאותה התנפלות על-כמה מהמוסדות הדתיים הנוצריים בארץ. מעניין הדבר, שאחרי המעשים הללו הופיעו כרוזים והצהרות של דוברים דתיים, שהכריזו: אין לנו כלום נגד הנצרות, אנחנו רק נגד פעולות המיסיון, וכמעט נתקיימו בהם דברי רבן יוחנן בן זכאי: "אל תיבהל לסתור במות גויים שלא תיבנה בידך, שלא תסתור של לבנים ויאמרו לך עשם של אבנים, של אבנים ויאמרו לך עשם של עץ". (מדרש תנאים, הוצ' הופמן, עמ' 58). לנו דווקא יש משהו נגד הנצרות, ונראה לי שמוטב כי החניך שלנו יידע את עניינה של הנצרות ותורותיה, ומהו המבדיל בינה לבינינו. ברור שלא נעמוד במבחן אם התגובה היחידה היא שריפת כתבי הבשורות, כפי שהורת, הלכה למעשה אחד מראשי ישיבה, הנחשבת משום-מה למודרנית, לתלמידיו. חכמי ישראל באשכנז ובצרפת בימי הביניים לא נהגו כך, אלא הביאו את דבריהם בפירושיהם ובספרי הפולמוס והתווכחו עמם. הם נאלצו לעשות זאת, ואילו אנחנו אין לנו נאלצים, וניתן לנו לעשות זאת מתוך חירות.

נדמה לי שיהדות דתית חייבת להופיע בשער בת רבים ולנקוט עמדה ברורה כלפי אמונות אחרות. הלא עובדה היא שבפגישתנו עם העמים החדשים — עם עמי אסיה ואפריקה — אין אנחנו מופיעים כעם שנתן לעולם את האמונה באל אחד, ולא כבעלי דת החובקת בתורתה, בדברי חכמיה ובתפילותיה רעיונות אוניברסאליים נעלים, של עולם אחד המאוחד באמונה באל אחד, אלא כעם של טכנוקרטים יעילים ושל סוחרים זריזים. האורחים המרובים הבאים למדינתנו, מה הם שומעים על דת ישראל ותורתה? את שבט זבולון תיארו חז"ל בספרי כסוחרים: "היה לוקח מאחיו ומוכר לגויים, ומן הגויים ומוכר לאחיו", אבל הם הוסיפו: "עמים הריקראו" מכאן אתה אומר שהיו אומות

אתר דעת - מכללת הרצוג

ומלכים מתכנסים ובאים לפרקמטיה של ארץ ישראל, והם אומרים: הואיל ונצטערנו ובאנו לכאן, נלך ונראה מה יראה של אומה זו ומה מעשיה, ועולים לירושלים ורואים את ישראל שעובדים לאל אחד ואוכלים מאכל אחד... והם אומרים: אין יפה אלא להידבק באומה זו. מניין אתה אומר שאין זזים משם עד שמתגיירים... (ספרי דברים פי' שנ"ד). אינני בא להטיף לפעולות גיור ול"מיסיון" מצדנו, אבל עלינו למצוא דרכים להביא את דת ישראל ותורתו לעולם. שאיפתו של חינוך יהודי דתי צריכה להיות, להעמיד יהודים היודעים להסביר את עצמם ואת יהדותם כלפי פנים וכלפי חוץ, ולשם כך עליו להתבסס על שיטות ודרכים שונות מאלו שהוא נוהג בהן, ברוך המקרים, כיום.